

## ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРИНИНГ ТУРЛИ – ТУМАНЛИГИ

**Хўжамова Муҳаббат Тоғай қизи**

ҚарМИИ “Экология ва меҳнат муҳофазаси” кафедраси ассистенти

**Аннотация.** Мақолада бугунги кундаги Қашқадарё воҳасининг суғориладиган ерларининг ўзига хослиги ўрганилган. Шунингдек, воҳа умумий ер майдони, қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар ва ҳайдаладиган ер майдонлари туманлараро кесимда ўрганиб чиқилган.

**Калит сўзлар.** Сув ресурслари, сув танқислиги, тақсимлаш, таъминлаш, зовурлар, кўллар, ҳавзалар, сув меъёрлари, корхоналар, саноат, иқтисодиёт, қишлоқ-хўжалиги, минераллашув.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва, Ер кодексига мувофиқ ер умуммиллий бойлик ҳисобланади. Шу сабабли ҳозирги ва келажак авлодларнинг манфаатларини кўзлаб ундан илмий асосланган ҳолда оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш, тупроқ унумдорлигини тиклаш ва ошириш, табиий муҳитни асраш ва яхшилаш, хўжалик юритишнинг барча шакллари тенг ҳуқуқли асосида ривожлантириш учун шароит яратиш, юридик ва жисмоний шахсларнинг ер участкаларига бўлган ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлаш иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнлари изчиллик билан амалга ошириладиган бугунги кунда ҳал этилиши лозим бўлган вазифалар жумласига киради.

Ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан ер фонди таркибига, ер ресурсларининг ердан фойдаланувчилар, ер участкалари ижарачилар ва мулкдорлар ўртасидаги тўғри ва оқилона тақсимланишига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан Қашқадарё вилояти ер фонди ва унинг таркибидаги тузилмавий ўзгаришларни таҳлил қилиш, уларнинг асосий ва

устувор йўналишларини аниқлаш вилоят ер ресурсларидан самарали фойдаланишда муҳим ўрин тутди.

Ер фондини турли гуруҳларга ажратиб ўрганиш мумкин. Хусусан қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш самарадорлигини ошириш нуқтаи назаридан ер фонди таркибини қуйидаги белгилари бўйича ўрганиш мақсадга мувофиқ: белгиланган мақсадга кўра; сифат ҳолатига кўра; маъмурий – ҳудудий бўлинишига кўра; хўжалик мақсадида фойдаланишига кўра. Биринчи гуруҳга қишлоқ ва ўрмон хўжалиги ерлари, иккинчи гуруҳга эса қолган барча ерлар киради. Агар Қашқадарё вилоятида 1990 йилда жами ер фондининг 97,6 фоизидан ишлаб чиқариш фондлари сифатида фойдаланилган бўлса, 2006 йилга келиб бу кўрсаткич 97,5 фоизга тенг бўлди.

Бу биринчидан Қашқадарё вилояти иқтисодиётининг қишлоқ хўжалигига ихтисослашганидан далолат берса, иккинчидан таркибий ўзгаришлар секинлик билан амалга ошаётганлигини билдиради. Жами ер фондида иккинчи гуруҳ ерлар улушининг ўсиб бориши қонуният ҳисобланади, чунки саноат, транспорт ва бошқа тармоқларнинг ривожланиши, йўллар қурилиши каби жараёнлар қишлоқ ва ўрмон хўжалик ерларининг бир қисмини улар учун ажратиб беришни тақоза этади. Бу ҳолат ер ресурсларидан самарали фойдаланишни шарт қилиб қўювчи объектив сабаблардан бири ҳисобланади.

Қашқадарё вилояти статистика бошқармасининг маълумотларига кўра 2008 йил вилоят ер фондининг энг катта қисми 2508,3 минг гектар ёки 87,8 фонди қишлоқ хўжалиги юритиш мақсадларига ажратилган ерларга тўғри келади. Бу эса вилоятда қишлоқ хўжалиги юритиш учун катта имкониятлар мавжудлигини кўрсатади.

Вилоят ўрмон фонди ерлари ўзининг салоҳиятига кўра иккинчи ўринда бўлиб, 276,6 минг гектарни ёки 2,5 фоизни ташкил қилади ҳолос. Бу эса вилоят ер майдонлари қишлоқ хўжалигини юритиш учун қулай хусусиятларга эга эканлигини ва бу ерда деҳқончилик ҳамда чорвачилик истиқболлари юқори эканлигидан далолат беради.

Қашқадарёда 1980 – 2008 йиллар давомида вилоят ер фонди ҳажми ўзгармас бўлсада, унинг таркибида сезиларли ўзгаришлар юз берган. Чунончи, таҳлил қилинаётган давр мобайнида қишлоқ хўжалиги ерлари 22,9 минг гектарга ёки 0,9 фоизга қисқарган. Бунинг натижасида мазкур ерларни вилоят ер фондидаги улуши 1990 йилда 88,6 фоиздан 2008 йилда 87,8 фоизгача пасайди.

Бу пасайиш энг аввало, ўрмон хўжалиги, аҳоли пунктлари, саноат, транспорт, муҳофаа ва бошқа мақсадлар учун белгиланган ерларнинг ҳам мутлоқ, ҳам нисбий миқдорда ўсганлиги билан боғлиқ.

Қашқадарё вилоятида 1990-2008 йиллар давомида ўрмон хўжалиги ерлари 18,1 минг гектарга ёки 7,0 фоизга ўсди. Бу асосан қишлоқ хўжалиги ерларининг бир қисмини ўрмон хўжалигига ажратиб берилиши ҳисобига юз берди. Бу эса ўрмон ерларининг жами ер фондидаги улушини 9,0 фоиздан 9,7 фоизга ўсишини таъминлади.

Қашқадарё вилоятининг минтақавий жойлашувининг ўзига хос томонлари, яъни унинг тоғ ва тоғолди зоналарида жойлашганлиги ўрмон хўжалиги ерларининг улуши юқори эканлигини белгилаб беради ва бу борада катта имкониятлар борлигидан далолат беради.

Шахрисабз (62,6%), Қамашчи (67,1%), Китоб (68,2%), Дехқонобод (86,0%) ва Яккабоғ (86,1%) туманларида қишлоқ хўжалик ерларининг нисбатан паст улуши жами ер майдонида ўрмон хўжалиги ерларининг сезиларли салмоққа эга эканлиги билан тушунтирилади.

Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш самарадорлигини ошириш нуқтаи назардан қишлоқ хўжалик ерларини фойдаланиши мақсадига кўра таркибини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

Таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, Қашқадарё вилояти қишлоқ хўжалик ерларининг асосий қисми яйлов ва пичанзорлар ҳиссасига тўғри келади. Мазкур турдаги ерларнинг жами қишлоқ хўжалиги ерлардаги салмоғи 1990 йилда 68,6 фоиз ни ташкил қилган бўлса, 2008 йилга келиб бу кўрсаткич 67,4 %

гатенг бўлди. Бу албатда вилоятнинг географик жihatдан жойлашувига боғлиқ бўлиб, унинг катта қисмини тоғ ва тоғолди ҳудудлари ташкил қилади.

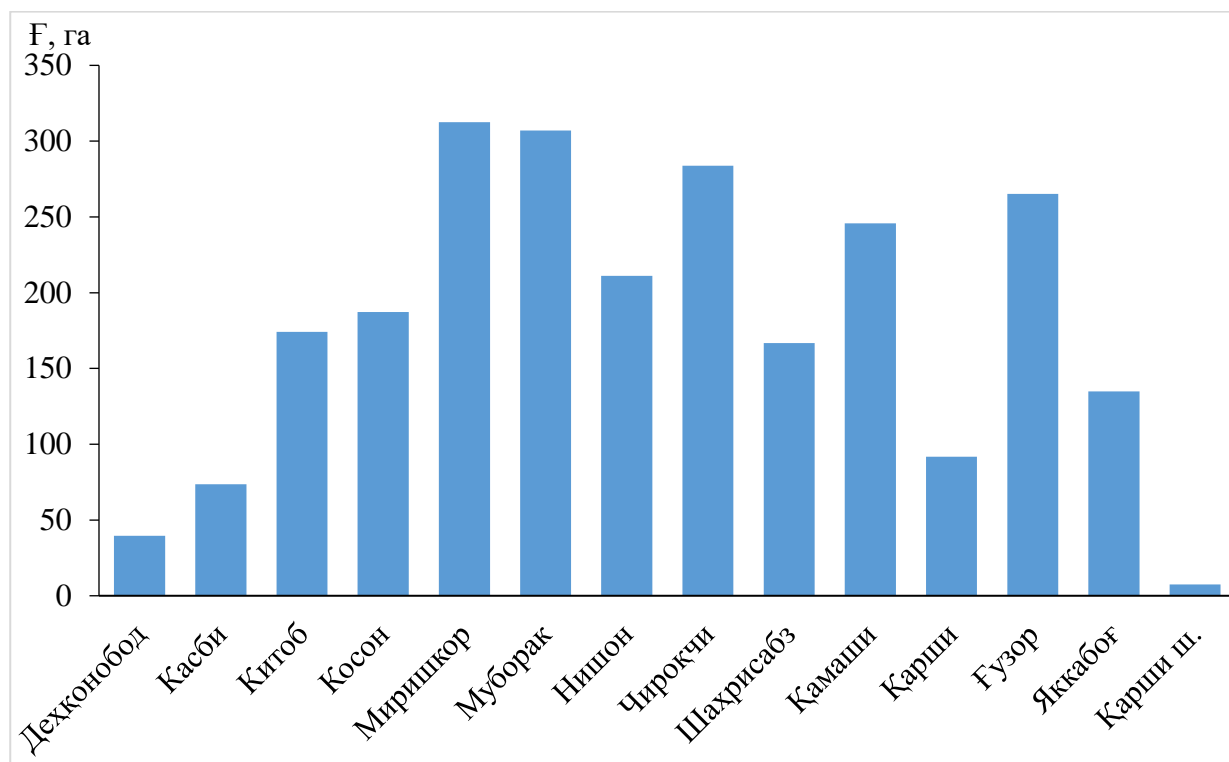
Вилоят қишлоқ хўжалигида ҳайдаладиган ерлар ўзига хос муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унинг жами қишлоқ хўжалиги ерларидаги улуши 30 % ни ташкил қилади. Ҳайдаладиган ерларни 1990 йилда 62 % и 2008 йилда эса 62,4 % суғориладиган ерлар ҳисобига тўғри келди.

Суғориладиган ерларнинг ҳайдаладиган ерлар ҳажмидаги салмоғи вилоят туманлари бўйича бир–биридан фарқ қилиб, бу энг аввало, туманларнинг ўзига хос географик, табиий иқлим шароитларига боғлиқ. Масалан, Нишон, Миришкор, Касби каби туманларда суғориладиган ерларнинг ҳажми ҳайдаладиган ерлар ҳажмидаги улуши 100 фоизни ташкил қилса, Деҳқонобод, Чироқчи, Қамаш, Яккабоғ каби туманларда ҳайдаладиган ерларнинг асосий қисмини лалми ерлар ташкил қилади. Суғориладиган лалми ерлар ўртасидаги бундай тафовут ерлардан фойдаланиш самарадорлигига, хусусан, бир гектар ердан олинган маҳсулот миқдорига ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Қашқадарё вилояти республикамизнинг асосий қишлоқ хўжалиги районларидан бири ҳисобланади. Ишлаб чиқариш кўчларини ривожлантириш хусусан, 1950-1960 йилларда авж олди. Айти шу йилларда Қарши чўлининг ўзлаштириши, бу ерда суғориш инфратузилмаларининг қуриб ишга туширилиши пахтачиликка ихтисослашган туманва хўжаликларни ривожлантиришига олиб келди.

Қишлоқ хўжалиги таркибида деҳқончилик тармоғи чорвачилик тармоғига нисбатан сезиларли устунликка эга. Масалан, 2004 йилда вилоят қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотлар ҳажмида деҳқончилик тармоқ ҳиссаси 54.5 % ни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2008 йилда 53 % ни ташкил этди.

Бозор иқтисодиётига ўтаётган ҳозирги шароитда вилоят қишлоқ хўжалиги тармоқлар соҳасида ҳам таркибий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Бу ўзгаришлар, айтиқса, пахтачилик, дончилик тармоқларида яққол намоён бўлмоқда.



1-расм. Қашқадарё вилояти туманларининг умумий майдонлари графиги

### Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Баратов П. – Ўрта Осиё дарёлари ва уларнинг хўжаликдаги аҳамияти.- Тошкент: Фан, 1967. –
2. Расулов А.Р., Ҳикматов Ф. Ҳ., Айтбаев Д.П. Гидрология асослари. –Тошкент: Университет, 2003. -327 б.
3. Юнусов Г.Х.,Хикматов Ф.Х. Водный баланс новоорошаемой территории Кашкадарьинской области. - Вопросы географии и геоэкология.Қозоғистон, Алмата, 2013, №1, 23-27.
4. Юнусов Г.Х., Хикматов Ф.Х.Структура потерь речных вод и водный баланс орошаемых территорий (монография). - Тошкент, Fan va texnologiya, 2013.-142 с.
5. <http://www.avesta.tj>
6. <http://www.astronet.ru>